УДК 821.163.41.09-14

Александра Д. Матић
Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет - Србија
e-mail: matic.aleksandra@yahoo.com

ЕСХАТОЛОШКИ МОТИВИ У ЛИРСКОМ УСМЕНОМ ПЕСНИШТВУ

***Апстракт**: У раду су анализиране лирске усмене песме које садрже есхатолошке мотиве и утицај библијских и апокрифних текстова на народно поимање „пошљедњег времена“ и Другог Христовог доласка. Есхатолошко се у верским песмама остварује на три нивоа: иницијално приказивање знамења апокалипсе и проклетства земље, ишчекивање Страшног суда и Царства Небеског, страх од Божијег гнева, те последице моралне и духовне кризе изражене кроз паклене муке грешника. Истраживања су показала да се манифестација есхатолошког у лирском усменом песништву уклапа у општи религијско-морални код народне свести, који се заснива на хришћанском учењу, али га и допуњује аутентичним изразом.*

***Кључне речи**: лирика, есхатологија, Страшни суд, Бог, пошљедње вријеме, криза, грех, пакао, Откривење.*

Свеколико присуство хришћанске традиције и мотивски комплекс транспонован из библијских и апокрифних текстова у српском усменом песништву очитује се кроз сва три жанровска облика: лирске, епске и лирско-епске, тзв. песме „на међи“. Пројекција библијских мотива у народној поезији остварује се према законима „народне религије“, која претпоставља известан степен трансформације хришћанских мотива, кроз које се може пратити и однос званичног црквеног учења и „народног православља“. Резултати савремених истраживања народне религије Срба показали су да „недостатак формалног теолошког образовања, историјске прилике и различити културни утицаји“[1] условљавају формирање лаичких представа о теологији, које се не поклапају увек са хришћанском догмом, али су свакако инспирисане хришћанским схватањима и теологијом. Занемаривање ове чињенице, према Ивици Тодоровићу, често доводи до пренаглашености претхришћанских вјеровања у народној религији. У сваком случају, усмено песништво обилује разноврсним мотивима религиозног карактера, што управо потврђује да је човек по својој природи homo religiosus, те да је религиозност обележавала све димензије постојања наших предака. Онтолошка тежња наших предака ка трансценденталном, божанском, мистерија постања и смрти, одразила се у лирским песмама у најранијим раздобљима усменог стваралаштва, те је усменој поезији дала и примарну намену – да доспе с ону страну људског искуства, да спозна божанску намеру у складу са првобитним религијским представама, из чега се изродило религиозно усмено песништво, најпре митолошко, а потом и хришћанско. Иако су хришћанске (побожне) песме знатно млађе, описују догађаје из канонских и апокрифних хришћанских текстова, оне су ипак у великој мери уклопљене у архајске слојеве певања и мишљења.

1 Тодоровић 2008, 63.

Како објашњава Миодраг Павловић у студији *Поетика жртвеног обреда*, рано хришћанство је несумњиво било нехрамовна религија, која се уздала у реч, саопштење, тј. концепт екстерне религиозности засноване на контакту међу људима.[2] Исто се може приметити и у феномену „народне религије". Реч је у првобитној заједници имала и магијско дејство, „своје место и време, улогу и правац у којем је дејствовала, циљ који је имала да погоди. Оно што ми данас доживљавамо као поезију имало је посве другу намену, требало је да буде практично делотворно."[3] Међутим, у ширем смислу, реч је имала и задатак да постане спона између човека и виших сила, било да је желео да их контролише, било да је тежио да их умилостиви. Са прихватањем хришћанства, реч наставља да буде спона између Бога и човека, а кроз велики број усмених дела, Реч Божија се преноси и ван храма, односно библијски садржаји круже у народу. Тако се дејство Библије на стваралачку имагинацију народног певача огледа и кроз једну од кључних тачака хришћанске религије – есхатолошку концепцију света, која се у религиозним усменим творевинама остварује не само као народна интерпретација есхатологије, већ и у великој мери сотериологије, као човекове тежње за спасењем, чежње за вечношћу и превладавање страха кроз веру. Осим тога, питање остваривања Царства Небеског у тренутку Другог Христовог доласка задобија претежно етичку димензију, односно одређује народни живот, делање и понашање у складу са хришћанским врлинама. Народни ствараоци, према Вукашину Бањовићу[4], своја дела темељили су на правди, указујући на узорне, али и заблуделе појединце, и открићу вечности, понирући у тајанства природе, света и човекове душе. Религиозна лирска усмена поезија као испољавање духовних садржаја народне свести следи идеале хришћанске вере, па самим тим на свој начин преноси, али и трансформише хришћанску есхатологију.

Есхатологија[5] је учење о „успостављању Царства Божијег или вечнога живота као крајњег стања искупитељског Христовог дела, стања које ће се збити на свршетку

2 Павловић 1987, 230.

3 Крњевић 1986, 285.

4 Бањовић 1993, 121.

5 Хришћанска есхатологија се особито везује за Откривење Јована Богослова, али се есхатолошко усмерење може пратити кроз читаво Свето писмо. У Старом завету, Књига пророка Данила успоставља панораму смене великих земаљских царстава све до краја времена и деловање Господа који ће их сам укинути и успоставити Божије вечно Царство, чиме се наговештавају садржаји Новог завета. Есхатологија је средиште новозаветне теологије. Синоптичка јеванђеља, по Матеју, Марку и Луки, садрже есхатолошку Исусову расправу на Маслиновој гори, у којој се ратови, куга, глад, поморства, космичке катаклизме попут помрачења сунца, земљотреса и сл., успостављају као знамења Другог Христовог доласка.

Есхатологија Прве и Друге Павлове посланице Солуњанима претпоставља наду у кореницу промену у односу између Бога и људи. Посланице Солуњанима наглашавају две средишње есхатолошке теме: Парусију, почетак раздобља у којем ће се верници сјединити с Господом и знамења која ће претходити Другом Христовом доласку. Апостол Павле предвиђа скори долазак Христа и упозорава хришћане да буду будни и да живе у складу са Христовим учењем (1 Сол 5, 6–11). У Другој посланици Солуњанима открива се да ће се Парусија догодити истовремено са судом Божијим над неверницима. Према Јеванђељима и посланицама Христ је дошао и пребива у нашим срцима преко Духа Светог, а антихристи су присутни као јеретички учитељи који шире лажну науку. Харингтон 1993, 255.

Поимање есхатологије у Откривењу претпоставља живу антиципацију Христовог доласка и спасење за све оне који слушају реч Господњу. Према Откривењу (Отк, гл. 5 и 6), преображени свет јесте исход Јагњетове победе. Разрушењем Антихриста и противничких сила, Син Божији стварно је потврдио да је дошао да „разори дела ђавола" (1 Јн, 3, 8). Откривење употпуњује Данилову пророчку слику и пружа додатни увид у тајну метаисторијског времена – вечности,

историје, када ће Он доћи у пуној слави да суди живима и мртвима“[6]. Тумачече есхатолошког као представе о последњим збивањима обухвата темпорално, али и егзистенцијално значење[7], у којем се садашњост и будућност тесно повезују у Есхатону, а „корен последњих ствари је у овостраности (живљењу и раду, врлини и греху)“[8]. Парадокс хришћанске есхатологије, према јеромонаху Атанасију Јевтићу, у томе је што „већ јесте и још није“[9], односно Господ нам је већ кроз Први долазак и васкрсење даровао спасење, као и своје присуство (Парусију) кроз Цркву, кроз Литургију, али се пуноћа спасења остварује ипак кроз хришћанско живљење и стремљење ка Царству небеском. „А кад га упиташе фарисеји: кад ће доћи царство Божије? одговарајући рече им: царство Божије неће доћи да се види; нити ће се казати: ево га овдје или ондје; јер гле, царство је Божије унутра у вама“ (Лк 17, 21). Премда долази на „крају“ историје, есхатолошко Царство није резултат историјског процеса, односно не може се поистоветити са футурологијом. Последња стварност има за циљ не крај, него вечност, мењајући линеарну, хронолошку историчност, у вечну садашњост и подсећајући на есхатолошку будност верника, како би се досегло спасење.

Догађаји који претходе Другом Христовом доласку, устремљеност ка вечности, Страшни суд, рај и пакао, као елементи есхатолошког поимања света, представљају мотивски склоп хришћанских лирских песама о „пошљедњем вријемену“. Наспрам историзације последњег времена у епици, лирска народна поезија са есхатолошким мотивима има свевремени карактер, чиме задобија функцију учења о исправности деловања преношењем црквених поука кроз световне форме народне књижевности.

Знамења „пошљедњег вријемена“

Временски и просторно ограничено човеково постојање на овом свету условљава и представу есхатолошког као одређеног тренутка у времену када се историја укида, а земаљско бива уништено, да би наступио вечни живот, у димензијама Царства небеског. Као охрабрење и утеха, апокалиптика је нарочито цветала у доба великих историјских криза, невоља и зала, са циљем да поврати поуздање у Бога.[10] Отуда се у народној епској поезији, Косовска битка, као велики догађај и преокрет у историјском смислу, узима за „пошљедње вријеме“ и опредељење за Царство небеско, које се наговештава читавим низом космичких поремећаја. „Есхатологија не учи о последњем времену као о потпуном крају света и времена. Нестаће зли садржаји њихови, а то ће се догодити, како пише у Јовановом откривењу, кроз катастрофе и страдања.“[11] У епском песништву најдоминантније слике „пошљедњих вријемена“ остварене су у „Женидби кнеза Лазара“, „Зидању Раваницe“, које заправо слуте косовску трагедију[12], потом у „Пропасти царства српскога“[13], у којој кнезу Лазару поруку шаље Богородица по Светом Илији да се определи за Царство небеско или земаљско, те у бугарштици „Попјевка о Косовском бoју“, у којој Миличин сан о космичким неприликама тумачи

радости, бесмртности, васкрсења. Харингтон 1993, 460.
6 Речник православне теологије 1999, 63–64.
7 Мијач 1988, 1.
8 Исто.
9 Јевтић 2010, 410
10 Харингтон 1993, 464
11 Бојовић 2004, 61–62.
12 Бојовић 2004, 63.
13 Бањовић 1993, 67

Милош Обилић.[14] Косовско опредељење стога не подразумева само одлуку да се Срби не покоре турском цару, већ задобија много шири карактер – савез народа са Богом, „велика хришћанска поука за обнову живота у Христу“[15].

Како је епска слика „пошљедњег времена“ имала снажан одјек у народу, лирске варијанте су такође многобројне, али се не може поуздано тврдити да ли оне представљају издвојен сегмент из веће, епске целине или је пак у питању поетска слика инспирисана хришћанским садржајима, која је потом прилагођена историјским приликама српског народа кроз формулу тумачења снова.[16] У запису из *Ерлангенског рукописа* историјска позадина није конкретизована, већ је дата универзална ситуација тумачења и остварења царичиних снова. На тај начин историјски догађај постаје алегорија о смислу и постојању ван времена. Друга лирска варијанта Срба из Хрватске памти име царице Милице, док је садржај песме идентичан:

„Санак снила царица госпоја
Што је снила, све је погодила
Да се ведро проломило небо
Да је мјесец на земљицу пао,
А звјездице крају прибјегнуле -
Сам' Даница остала самица!“
(ЕР, 16, стр. 71)

Мотив царског сна у коме се алегорично представља пропаст земаљског царства присутан је у старозаветној Књизи пророка Данила, којем следи тумачење пророка и најава вечног Небеског Царства, што је у складу и са косовским опредељењем у усменој епици. Осим тога, сама поетска слика апокалипсе представља народну интерпретацију визије *Откривења* Јовановог: „И видјех кад отвори шести печат, и, гле, затресе се земља врло, и сунце поста црно као врећа од костријети, и мјесец сав поста као крв. И звијезде небеске падоше на земљу, као што смоква одбацује пупољке своје кад је заљуља велики вјетар“ (Отк 6, 12–13). Према Светом Андреју Кесаријском, поцрнело сунце и мрачан, крвав изглед месеца указују на душевну таму оних које ће сустићи гнев Божији.[17] Међутим, народно тумачење успоставља лирски паралелизам, у складу са устаљеном структурацијом лирског песништва, односно оно што се дешава на небу пресликава се на земаљски план:

„Што се ведро небо проломило,
То с' цареви сарушени двори;
Што је мјесец на земљицу пао,
То ј' царева одсјечена глав;
Што звјездице крају прибјегнуле,
То с' цареве остале сироте;
Што ј' Даница остала самица -
То царица била удовица.“
(Крстановић, 20)

14 Након Косовске битке још један је догађај у нашој историји задобио есхатолошку димензију – Први српски устанак у песми „Почетак буне против дахија“.

15 Мијач 1988, 9.

16 Славица Гароња Радованац сматра да су поетске слике последњег времена „распаднута форма“, односно лирски одјеци већих епских целина, али мотивски потпуно заокружени и сведени на лирску песму. Гароња Радованац 2008, 250.

17 Свети Андреј Кесаријски 2015.

Док је претходни облик есхатолошког мотива усмерен на историјско-апокалиптичну представу рушења дотадашњег царства, лирско-епска песма о „пошљедњем времену“ из друге Вукове збирке *Српских народних пјесама* „Свеци благо дијеле“ (Вук II, 1) говори о природној катаклизми као казни коју свеци шаљу на земљу којом је завладало безакоње: непоштовање родитеља, родоскрвнуће, непоштовање духовног сродства, подмитљивост.[18] Оваква обрада мотива ствара парадигму песама о поремећају кодекса понашања у оквирима религиозног и обичајног система, које су у великом броју присутне у лирским варијантама о моби жетелаца, који жању у недељу, а казна их сустиже од тзв. „огњених светаца“ (Светог Илије, Светог Пантелије и Огњене Марије) због оглушивања о Божије заповести, у складу са визијом пропасти света као пожеженој, спаљеној земљи. Проклетство и осуђивање земље налази се већ у Првој књизи Мојсијевој: „Земља да је проклета с тебе“ (1 Мој, 3, 17), док се додељивање казне посредством светаца, односно анђела односи на Откривење Јованово. Формулативни почетак „Жито жела моба жетелаца“ наставља се идентификовањем празника који се не поштује, али се претежно јавља Преображење (Обрадовић, 77) и Свети Илија (Вук V, 229). У оба случаја, криво је свештенство које „закона нема“, а према коме се, као према духовним вођама, народ управља.

Страшни суд

Мотиви моралне и духовне кризе у лирским народним песмама повезују се са есхатолошким мотивима, упућујући на библијски образац по којем се људски род дели на верујуће и грешнике, те се према томе додељује и праведна награда, односно казна. Стварност је обележена неправдом и недостатком љубави, чиме се активира мотив кризе и Страшног суда.

Беседа Светог Јована у песми „Часни пости“ представља народну интерпретацију Откривења Светог Јована Богослова, и као апокалиптички текст проговара о Страшном суду, када ће се заслуге душе одмеравати према богобојажљивости тела.

„Човјече! Божја слуго,
Служи Бога за времена!
Док и страшни суд не дође.
[...]
Бог т'убио тјело моје!
Јесмо ли ти говориле:
Пости посте тјело моје
Бога моли тјело моје
Цркви ајде тјело моје
Метаниши тјело моје
Једноуди тјело моје.
(Ал' то тјело и не слуша!)
Већ у јелу наслађује
А у пијћу лакомује
У одори охолује. “
(Беговић, 19)

Апострофирањем племенитих хришћана у песми „Страшни суд“ лирски субјект кроз песму објављује „ријеч Божју“, односно објављује учење Господње, саму вољу и деловање Божије:

18 Милошевић Ђорђевић 1971, 176.

„Тко је слуша – Бога куша
Тко је прима – Бога штима.
Тко праведно цркви иде,
Анђели га с неба виде
Па га Богу наповиде.“
(Беговић, 20)

Кушање Бога упућује на свету тајну евхаристије[19], а кроз Цркву и присуство Литургији остварује свој живот у Христу. Црква је облик Божјег царства на земљи, односно мистичко Тело Христа, савез Бога и људи који спречава потпуни продор злобе и пустоши у свет[20], те у том смислу и у усменом песништву Црква задобија значајну улогу у успостављању односа човека и Бога. Ипак, у песми се извештај Анђела Богу јавља у два контрастирана вида – у првом се величају они који славе Бога, а у другом се куде они који радије иду на зборове, него у Цркву. Претежност световног опхођења подстиче на нову песничку слику, у којој се обраћање грешним душама претвара у каталог грехова и заслужених казни:

„Вај! ришћанске грешне душе,
Рад кога нас бију суше?
И велики страшни гради
Не посташе л' сваки гади?
Зли језици на земљици?
Не боје се вишњег' Бога
Старијега не слушају
Туђу муку привађају
И за њу се криво куну.
Не куне се на свом' скоту
(На ком би се показало)
Већ се криво Богом куну
И са свеци и Анђели.
Тко л' се криво Богом куне
И са свеци и Анђели:
Криво ће му и Бог дати!
Душа ће му у рај поћи:
Ал' ће стати па плакати
кад угледа вјечну муку
Ће ће бити измучена
Страшном ватром испржена
А никада искупљена!
Тко не плати најемника
Тешко њему до вијека
Која л' слуга криво служи
У паклу јој душа тужи.
Тко л' сироте расцв'јељује
Своју душу увр'јеђује.
Тко ли вријеђа родитеље

19 Причешће се темељи на Христовој смрти и васкрсењу, остварујући заједницу са присутним Господом, чиме се евхаристија успоставља као есхатолошка светковина – излажење у нови еон којим отпочиње Парусија. Мијач 1988, 67.
20 Мијач 1988, 49.

(Избјегава сваке жеље
И на небу и на земљи)
Тај је проклет и у земљи.“
(Беговић, 20)

Поред тога, народни певач завршава песму молитвом Господу, која се такође може посматрати као одвојени сегмент, лирска минијатура под снажним утицајем црквене средњовековне књижевности, која истиче понизност и скрушеност пред Богом, али и рачуна на Његову бесконачну милост и доброту и опрост грехова „у небеском отачаству“, као простору вечног блаженства.

Наведени облици духовног песништа који тематизују Страшни суд, као један од елемената есхатологије, несумњиво представљају чист материјал црквених проповеди које су у народу попримиле лирску стилизацију у највећој мери, али успеле и да задрже приповедни тон.

Песме које је Вук у својој првој збирци *Српских народних пјесама* сврстао међу „песме сљепачке“ обилују есхатолошким и сотериолошким мотивима, али и саветима човеку како да се приближи Богу, јер, како поручују слепи песници, „кад човека самрт нађе/ ништа с' собом не понесе/ већ скрштене беле руке/ и праведна дела своја“ (Вук I, 213). Изразите уметничке вредности, песма „Рођење Христово“ сажима у себи мотив Првог и Другог Христовог доласка и Страшног суда у коме ће Господ судити праведнима и грешнима. Потреси неба и земље везују се за рођење Христово, јер је већ први долазак био долазак есхатологије (последње стварности), док се ступање пред Господа на граници историје боји страхом од предстојећег суда. Валентина Питулић проблем страха у верским песмама објашњава присуством „старозаветног Бога који прети“[21], односно суштински недовољним утемељењем „новозаветног Бога који је љубав“[22]. Међутим, не сме се занемарити да је, како наводи Драгиша Бојовић, ишчекивање суда „управо оно време у којем најбоље сазрева свест о грешности и покајању.“[23] Верске песме поручују да наша оријентациона тачка на овом свету треба да буде управо ишчекивање суда. Као спона црквених учења и колективне свести, слепи песници су умели да традиционалним реторичким средствима обликују хришћанску есхатолошку мисао, али су и снажно осећали странпутице којима су се њихови сународници кретали и отуда увек предочавали оне грехове који су у том тренутку били најзаступљенији међу народом. То не значи да су се верске песме заснивале искључиво на реторици слепе послушности, већ су указивале и на љубав и милост у односу човека и Бога. Јеромонах Божидар Мијач објашњава да карактеристика есхатолошког стања света није само изразита раздвојеност добра и зла, него појачаност њиховог дејства: „На њиви света бурно зру кукољ и пшеница, тј. зло и добро. Као да се жетва суда Божјег приближава, као да је већ пред вратима.“[24]

Кажњавање грешника

Према Питулићевој, народни певач у оквирима сопствене традиције ствара морални кодекс заснован на хришћанству, али и допуњен извесним греховима који нису садржани у Божијим заповестима.[25] Композициони поступци у верским песмама које

21 Питулић 1997, 60.
22 Исто.
23 Бојовић 2004, 38.
24 Мијач 1988, 16–17.
25 Питулић 1997, 161.

обрађују мотив греха и казне у усменом песништву заснива се на градацији слика по тежини греха и морално неприхватљивих поступака. С тим у вези је и мотив покајања, који може обезбедити спасење душе, али се каткад тежина греха управо исказује немогућношћу искупљења, што се у градацијском низу позиционира на последњем месту, представљајући врхунац овоземаљских зала. Иако није у складу са врховним хришћанским начелом, свештеници често након исповести грешнике ипак не разрешавају грехова или пак одређују који им се греси могу опростити, а који не. На тај начин, како објашњава Валентина Питулић, усмено песништво полази од хришћанске етике, али ствара сопствене моралне доксе.[26]

Етички дуализам између хришћанског идеала и реалне духовне кризе остварује се у песмама кроз опозитни пар персонификоване душе и тела, као представнике апостасије[27] и анастасије[28]:

„Дубрава се зелењаше,
Рајске душе весељаше,
А паклене печалише.
Душа тијело кунијаше:
'Бог т' убио, гријешно тијело!
Камо теби твоја сила,
Твоја сила и алија?
Камоли ти свијетло грло,
Кроз које си вино пило,
Вино пило, зло мислило,
Кума, друга не пазило,
Већ га коњем погазило?'“
(Крстановић, 11)

Идеја хришћанског оптимизма ипак не напушта овај вид обраде есхатолошког мотива, већ се у другим варијантама кроз дијалог душе и тела упућује и савет да се истинским покајањем и поуздањем у Богородицу, присутну у народној свести као заштитницу људског рода, могу искупити земаљски греси.[29]

Поетска представа проклињања тела упућује на дуалистичку концепцију и онтолошку подвојеност душе и тела, а смрт поставља као тренутак раздвајања пропадљивог тела од вечне суштине – душе, кроз раздвојеност „рајске“ и „паклене“ сфере. Иако такав дуализам није карактеристичан за православну веру, у народној религији он представља вид рационализације, који се у овом случају јавља и као песнички поступак са јасном тенденцијом – подцртавањем краткотрајног дејства земаљског, материјалног царства, те пропаст у Вечности због неотпорности злу и услед греховне телесности. Телу се спочитава изопачење и похотљивост, преданост хедонизму, односно поводљивост за земаљским плодовима.

Веровање да се са умножавањем злодела приближава Страшни суд, повезује мотив кризе и есхатологију у усменој лирској поезији. Апостасија, отпадништво од вере не представља само заблуделост тела, већ морално-социјални пад и раскол, на који опомиње Апостол Павле:

---

26 Питулић 1997, 163.

27 Апостасија је отпадништво од Христове Цркве. Мијач 1988, 29.

28 Анастасија је уздизање, васкрсење из духовне смрти, спаситељски просец супротан апостасији. Мијач 1988, 47.

29 в. Вук, V, 247.

„Али ово знај да ће у пошљедње дане настати времена тешка. Јер ће људи постати саможиви, среброљупци, хвалише, поносити, хулници, непокорни родитељима, неблагодарни, неправедни, нељубавни, непримирљиви, опадачи, неуздржници, бијесни, недоброљубиви, издајници, нагли, надувени, који више маре за сласти него за Бога, који имају обличје побожности, а силе су се њезине одрекли. И овијех се клони. Јер су од овијех они који се завлаче по кућама, и робе женице које су натоварене гријесима и воде их различне жеље, које се свагда уче, и никад не могу да дођу к познању истине.“ (2 Тим 3, 1–7)

Како наводи Мијач, све категорије неморала, дубина зла коју обухвата Апостол, указују да се живот без вере сурвава у хаотичну разузданост и животињско битисање.[30]

Раскидање хармоније у односу човека и Бога и у међуљудским односима се такође повезује са библијским последњим временом, односно са деловањем демонских сила, и представља доминантан тематско-мотивски оквир песама, изражен кроз слике непоштовања духовних сродника, родитеља и суседа, обљубљивање куме, сестре, посестриме, завада браће, криво заклињање, потом непоштовање Цркве и Литургије и сл., сугеришући управо нарушавање хришћанског начела љубави међу ближњима. Отуда и исповедање греха на самрти у усменој поезији садржи есхатолошке мотиве. Највећи грешник усмене лирске поезије носи типско име Дука Сенковић. У варијанти из *Ерлангенског рукописа* у песми са мотивом најтежих греха (ЕР, 190) иницијална песничка слика открива шири план – апокалиптичну слику узбурканог мора и засипања манастира камењем, која представља реминисценцију на Јованово Откривење: „И говорише горама и камењу: падните на нас, и сакријте нас од лица Онога што сједи на пријестолу, и од гњева Јагњетова. Јер дође велики дан гњева његова, и ко може остати?“ (Отк 6, 16–17). „Помрачење сунца и ваздуха означава душевну заслепљеност људи који се наслађују њиховом светлошћу или пак промену расположења у време невоља, будући да се ожалошћенима и светлост чини као тама.“[31] Слика се потом фокусира на узрок таквог стања и Божијег гнева – пребивање великог грешника у манастиру. Препознатљиво име грешника послужило је народном песнику као симбол који у колективној свести означава погубност злодела која се у песми, као и у Откривењу, кажњавају земаљским мукама које се не могу окончати смрћу:

„Ево има девет годин данах
Како лежи на једној постељи.
Кроз кости му трава пробијала
Ал не може јунак да премине.
[...]
Онди Дуку покопаше старци,
Ал га земља у се држат нехће,
Већ га земља избаци из себе.
Онда Дуку бацише у море.
Ни море га у се држат неће.“
(ЕР, 190)

Варијанта у запису Ђорђа Рајковића бележи такође деветогодишње боловање грешника и сташне муке које трпи („Под њиме се живе змије легле/ Шестокриле од четири главе/ Кроз кости му и трава прорасла/ А кроз главу мухе пролетеле“), услед типичних грехова – јер је обљубио три крштене, девет венчаних кума и дванаест посестрима (Рајковић, 92), а у варијанти из ЕР због непоштовања Литургије. Слично

30 Мијач 1988, 30.
31 Свети Андреј Кесаријски 2015.

претходној песми, греси „деспота Лазара“ проузроковаће тродневно помрачење сунца, док грешник не исповеда своје грехе, али ће се са последњим, најтежим грехом показати да спасење не може очекивати. Греси се градацијски нижу слично претходним песмама (непоштовање Цркве и Литургије, убиство побратима и обљубе посестрима), али се додаје, као најтежи преступ, враћање просаца од девојке, односно нарушавање девојачке среће. Тиме се указује на уплитање обичајног закона у хришћански код, што се потврђује и пословицом – „Који куди девојку, цркву руши“[32].

У структури све три песме значајно место посвећује се казни, односно немогућности опраштања греха. Упућивањем на казну за грехе, земаљском животу даје се значење простора искушавања и етичког усавршавања, успостављања темеља за вечну небеску кућу, есхатолошког испуњења, које се започиње на земљи или пак ако се не живи у складу са врлинама, земља је почетак велике несреће која грешнике у потпуности сустиже након смрти.

Тумачење земаљске казне – тражење смрти и немогућност умирања[33] – у Јовановом Откривењу даје Свети Андреј Кесаријски:

> „*Тражиће људи смрт* – тиме се указује на величину зла, будући да је призивање смрти својствено људима који се налазе у жалости. То што она неће доћи иако ће је они прижељкивати, сведочи о томе да она зависи од воље Божије, која сматра за потребно да кроз горчину патњи послатих људима учини мрским саму њихову мајку и узрочника, тј. грех.“[34]

Као што је религиозно-морално стање људских бића, према Мијачу, различито за време живота на земљи, тако је оно различито и после смрти у загробном животу.[35] Грешници се на овом свету муче тако што им се одлаже смрт, односно прекраћење мука, али истинско испаштање греха у народној поезији смешта у просторе „пакленог огња“ са формулативним дијалозима у којима се откривају греси и казне. Визија раја и пакла се у народној поезији не развијају нарочито сликовито, већ имају утврђен систем исказивања стања блаженства и стања мучења, а нагласак је на узроку таквог стања.

Дејан Ајдачић сматра да елементи хришћанских представа о паклу имају порекло у предхришћанским есхатолошким веровањима, а у хришћанској религији представљени су у канонским и апокрифним текстовима.[36] Поетски фолклор неретко користи елементе представе пакла попут суђења души, силаска у пакао, казне у паклу, покушај спасавања грешника, посете Богородице или светаца паклу. У низу песама које је Вук Караџић у свом необјављеном рукопису лирских песама сврстао у побожне песме кроз дијалог светаца и грешника у паклу преплићу се наведени мотиви. У подтексту једног броја песама о силаску Огњене Марије или мајке Светог Петра у пакао свакако је апокрифни спис *Ход Богородице по мукама*, у којем преовлађују мотиви мучења грешника и слике пакленог огња. У таквим примерима над грешницима се извршава посебан суд у виду: ватре, сакаћења, вешања и змија или пак у виду универзалне казне (огњених мука), али степеноване у зависности од тежине греха (нпр. ватра до колена, до лаката, до усана).

„Коме горе руке до лаката
Онај туђе међе преорава

32 Влајинац 1975, 102.
33 „И у те дане тражиће смрт и неће је наћи, и жељеће да умру, и смрт ће од њих бјежати.“ (Отк 9, 6)
34 Свети Андреј Кесаријски 2015.
35 Мијач 1988, 70.
36 Ајдачић 2015.

На ком гори танана кошуља
Онај неће куме да дарује
Коме гори лице до очију
Онај љуби Богом посестриме.“
(Вук САНУ I, 97)

Као настављачи библијског предања, народни ствараоци у складу са колективним представама и поетиком народне лирске поезије обликују кроз мотив великог грешника Христову беседу на Маслиновој гори:

„Тада ће рећи и онима што му стоје с лијеве стране: идите од мене проклети у огањ вјечни приправљен ђаволу и анђелима његовијем. Јер огладњех, и не дадосте ми да једем; ожеђњех, и не напојисте ме; Гост бијах, и не примисте ме; го бијах, и не одјенусте ме; болестан и у тамници бијах, и не обиђосте ме. Тада ће му одговорити и они говорећи: Господе! кад те видјесмо гладна или жедна, или госта или гола, или болесна или у тамници, и не послужисмо те? Тада ће им одговорити говорећи: заиста вам кажем: кад не учинисте једноме од ове моје мале браће, ни мени не учинисте. И ови ће отићи у муку вјечну, а праведници у живот вјечни.“ (Мт: 25, 41–46)

Песма „Ђевојка се Богу домолила“ представља контаминацију мотива космичих катаклизми, мучења грешника на оном свету и зле мајехе. Помрачења Сунца, Месеца и звезде Данице одражава се и на земљу чије лице потамни, али се потамњивање лица земље убрзо указује као симболичка слика духовне кризе. Када девојка домоли Бога да врати земљи Сунце, Месец и Даницу, она започиње дијалог са Сунцем, које открива да је у Божијој власти и да спава „Творцу на криоцу“. Мотив путовања и кружења преко небеског свода сачуван је из претхришћанске традиције, али се преслојава монотеистичком, хришћанском сликом Творца и раја. Сва небеска светлила су Божије слуге, покоравају се његовој вољи и крећу се по путањи која је део свеопштег Творчевог поретка.[37] Закон покоравања космоса Богу стоји у супротности са сликом човека који се својим делима супротставља Божијој вољи.

Неуобичајена је и јединствена слика мука које се над грешницима спроводе у рају, а не у паклу, чиме се рај означава и као простор загробног испаштања грехова, а не само простора блаженства, што је уобичајен семантички аспект раја[38] у народној традицији, као и у хришћанском свету. Сложена композиција песме наставља се дијалогом у дијалогу, односно разговором Сунца са грешницом, која је лоше поступала према пасторчади[39]:

„Које вели: Наран де ме, мајко!
Црном сам га земљом наранила
Које моли: Напој де ме, мајко!
Иједа га јесам напојила
Које вели: Опаш де ме, мајко!
Шарком сам га змијом опасала.“
(Беговић, 22)

37 Аверинцев 1982, 101–103.

38 На сличан начин у песми „Највећи гријеси“ (Вук САНУ I, 97) Свети Никола „преко раја у пака' погледа“, што указује на суседство пакла и раја, односно хоризонтално позиционирање и структурисање ностраности, а не вертикално, односно подземно локализовање пакла у народној визији.

39 Уп. „Гријешна удовица у паклу“ (Вук V, 222).

С обзиром на то да је љубав највиша врлина у хришћанству, отуда се и праведни и грешни деле према том критеријуму, а љубав према ближњима подразумева и љубав према Богу. Љубав према Христу у другима је, дакле, критеријум Суда. Иако се осветљава однос човека према човеку не занемарује се став човека према Богу, што је заправо у основи религиозно-моралистичких лирских песама усмене књижевности – како се на земљи стиче Небеско Царство, тако се међуљудски односи и заједница у љубави треба јачати и одржавати. Пројава љубави и слободе јесте основни онтолошки захтев постављен пред свако људско биће, док Страшни суд претпоставља стање у којем сваки човек пред Лицем Божијим себе сагледава у целини.[40] Исто тако, покајање као повратак Господу представља ново васкрсење.

*

Транспозиција есхатолошких мотива из хришћанске традиције, црквених проповеди и библијских и апокрифних текстова, у усмено лирско песништво остварује се како у свом темпоралном значењу, тако и у егзистенцијалном. Ипак, везивање за одређени историјски тренутак, тј. за косовско страдање, које у српској култури претпоставља симболички крај једног и почетак другог еона, заступљеније је у епици, док у лирским варијантама, задобија универзалнији смисао, који је природнији лирском песништву. Отуда се егзистенцијално схватање есхатолошког остварује у далеко већем броју примера, указујући на своју дидактичко-моралистичку сврху и подсећајући на непрекидну потребу верника да остану духовно будни и спремни за Други Христов долазак, односно за блаженство или патњу која се у виду посебног суда може почети остваривати већ на земљи. Ипак, усмена верска поезија већим делом разоткрива есхатолошки оптимизам, односно оставља простора за спасење кроз истинско покајање, али неретко тежи да изазове страх и преиспитивање у поетским представама паклених мука и низању реалних грехова у односима према ближњима. У процесу рационализације библијских мотива, лирска усмена песма поручује да се преко складних међуљудских односа, поштовања Цркве и Литургије човек може уздићи до спасења.

Извори

Беговић, Н. (2001): *Српске народне пјесме из Лике и Баније*, Београд: Удружење Срба из Крајине и Хрватске.

BIBLIJA ili Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta (2008), *Stari zavjet* preveo Đura Daničić, *Novi zavjet* preveo Vuk Stefanović Karadžić, Beograd: Glas mira.

Ерлангенски рукопис: зборник српскохрватских народних песама (1987): приредили Радослав Меденица и Добрило Аранитовић, Никшић: Универзитетска ријеч.

Златна пјена од мора, Народне пјесме Срба у Хрватској, приредио Здравко Крстановић http://www.rastko.rs/knjizevnost/usmena/zlatna_pjena.html#_Toc412707376

Обрадовић, М. (1995): *Српске народне пјесме из Западне Славоније*, Нови Сад: Српско културно друштво „Сава Мркаљ“.

Рајковић, Ђ. (2003): *Српске народне песме из Славоније*, Београд: Удружење Срба из Крајине и Хрватске.

Стефановић Караџић, В. (1898): *Српске народне пјесме, књига V, у којој су различне женске пјесме*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

40 Јевтић 2010, 434.

Стефановић Караџић, В. (1973): *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стефановића Караџића, књ. 1, различне женске пјесме*, Београд: САНУ.

Стефановић Караџић, В. (1987): *Српске народне пјесме, књ. 1, различне женске пјесме,* Београд: Просвета.

Литература

Аверинцев, С. С. (1982): *Поетика рановизантијске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.

Ајдачић, Д., *Представе о хришћанском паклу у фолклору балканских Словена*, http://www.rastko.org.rs/antropologija/delo/10044, 25. 11. 2015.

Бањовић, В. (1993): *Библијски мотиви у српској народној књижевности*, Подгорица: Октоих.

Бојовић, Д. (2004): *Српска есхатолошка књижевност*, Ниш: Центар за Црквене студије.

Влајинац, М. (1975): *Жена у народним пословицама*, Београд: САНУ.

Гароња Радованац, С. (2008): *Српско усмено поетско наслеђе Војне Крајине: у записима 18, 19. и 20. века*, Београд: Чигоја штампа.

Јевтић, Јеромонах А. (2010): *Од Откривења до Царства Небеског*, Врњачка Бања: Братство Св. Симеона Мироточивог.

Krnjević, H. (1986): *Lirski istočnici: iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, Beograd: BIGZ.

Мијач, Протојерej Б. (1988): *Есхатологија: наука о последњим збивањима*, Београд: Православље.

Милошевић Ђорђевић, Н. (1971): *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, Београд: Филолошки факултет.

Павловић, М. (1987): *Поетика жртвеног обреда*, Београд: Нолит.

Питулић, В. (1997): *Свето писмо и усмено песништво*, 26. научни састанак слависта у Вукове дане, Српска књижевност и Свето писмо, Београд: Међународни славистички центар, стр. 155–163.

Речник православне теологије (1999): уредник протојерej др Јован Брија, Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ.

Свети Андрej Кесаријски, *Тумачење Откровења*, http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Svetopismo/TumacenjeOtkrovenjaSvetiAndrej Kesarijski/TumacenjeOtkrovenjaSvetiAndrejKesarijski.htm, 20. 11. 2015.

Тодоровић, И. (2008): *Резултати савремених истраживања народне религије Срба – општи пресек*, Гласник Етнографског института САНУ, LVI, св. 1, Београд, стр. 53–70.

Harrington, W. (1993): *Uvod u Novi zavjet – spomen ispunjenja*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Aleksandra D. Matić

ESCHATOLOGICAL MOTIFS IN LYRIC FOLK POETRY

In the paper we are analyzing lyric folk poems which include eschatological motifs and include folk understanding of the apocalypse and Second Christ's coming − both which are influenced by biblical and apocryphal texts. Eschatological in religious poems is realized in three stages: by initial summoning of omens of apocalypse and damnations of the earth; by anticipation of the Last Judgment and Kingdom of Heaven, dread of God's anger; and by consequences of moral and spiritual crisis portrayed through hellish ordeals of the sinners. The researches have shown that manifestations of eschatological in lyric folk poetry matches general religious-moral code of folk consciousness which is based on Christian teachings, but is also supplemented with authentic expression.